

(Ne)žít ve lži – pravda vítězí?

Labyrint dnešního světa se navenek rád tváří jako prostor, v němž má pravda své pevně ukotvené místo. Zdánlivá oddanost tomuto ideálu prostupuje společností téměř na každém kroku. Setkáváme se s ní ve veřejných debatách, od mládí se o ní učíme, objevuje se v politických programech, heslech i manifestech. Avšak jsme vůbec ochotni pravdu skutečně žít? Častěji než jako závazek mezi lidmi přežívá jako symbol – prázdný ideál, za jehož vznešeným názvem lze skrýt vlastní nejistoty. Společnost se k pravdě možná otevřeně hlásí, ovšem jen zřídkakdy je ochotna snést její ryzí podobu.

Ostře narážíme na hranici, kde se osobní názor zaměňuje s faktem. Touha hlásat „vlastní pravdu“ dnes vede k bezvýhodnému zmatku, v němž se ztrácí jakákoli společná řeč. Pravda však není – a ani nemůže být – relativní. V dosavadním toku dějin jsme nikdy neměli přístup k tolika verzím reality ani k tolika vzájemně se vylučujícím „pravdám“. Bezprecedentní nadbytek informací však nevede k větší jistotě. Naopak mezi nás zasévá strach, zmatek a rezignaci. Přirozená zvědavost a touha po poznání se pomalu vytrácejí a jejich místo nenápadně zaujímá nedůvěra. Jak se z jednoho z klíčových výdobytků moderní společnosti mohla stát hrozba? Zlom nenastal ve světě faktů, nýbrž v nás samotných.

Člověk učinil z informací nástroj moci. Třebaže je lákavé vykreslovat jedince jako oběti zahlcení, tonoucí v nepřeberném proudu dat, je takový obraz nepravdivý a zavádějící. Nejsme pasivními příjemci, ale původci tohoto stavu. Informace nejsou autonomní – nevznikají samy od sebe, nešíří se bez lidského zásahu ani bez naší interpretace nenabývají významu. Teprve člověk jim vdechuje účel. Právě způsob, jakým s poznáním nakládáme, tvoří jádro současného problému.

Množství valících se informací dnes připomíná kypící kaši z Erbenovy pohádky *Hrnečku, vař!* – jenže zaklínadlo, které by proud zastavilo, nehledáme. Snad proto, že nehledáme ani pravdu samotnou. Nestojíme tedy o záchranu? Orientace ve spleťtém bludišti vyžaduje obrovské úsilí. Vedle informací potřebných a smysluplných se mezi námi nekontrolovatelně rojí ty zavádějící, povrchní a účelové. Cílem sdělení již dávno není informovat publikum, nýbrž zaujmout, vyvolat emoci a uloupit pozornost. Postupně jsme si informace vyskládali do regálů a učinili z nich prodejní zboží. A my, v roli konzumentů, tento mechanismus denně podporujeme. Poptávkou po senzaci a jednoduchých výkladech legitimizujeme další zkreslování skutečnosti. Výsledkem je nebývalý stav: ačkoliv je pravda veřejně deklarována, v praxi je systematicky devalvována. Ke konzumaci nepravd nás přitom nikdo nenutí. Proč si tedy dobrovolně vybíráme žít ve lži?

Nepravdy mnohdy vyhledáváme sami. Pro naši pohodlnou mysl je hřejivá lež příjemnější než komplikovaná pravda, která vyžaduje pochybování, otevřenost a odpovědnost. Dává proto smysl, když si lidé volí lež, která nabízí úlevu, potvrzuje jejich přesvědčení a chrání je před nejistotou. Ne vždy nese podobu vědomého klamu – často se skrývá v selektivním výběru faktů či přehlížení nepohodlných skutečností. Není překvapivé, že v době plné nedůvěry roste ochota nekriticky přijímat informace, jež s námi rezonují, bez ohledu na jejich pravdivost. Poslouží-li nám klam, jsme ochotni jej tolerovat – a to nejen v médiích, ale i v běžných mezilidských vztazích. Ze lži se stává přijatelná strategie pro zvládání informačního přehlcení. Nejde však o selhání médií či technologií, nýbrž společnosti jako takové. Pravda nemizí proto, že by nebyla dostupná, ale proto, že o ni často nestojíme.

Sociální sítě tento proces dále prohlubují. Vzniká paradoxní kombinace všeobecné nedůvěry a zároveň nekritické otevřenosti. Nedůvěřujeme institucím, odborníkům ani autoritám, a přesto jsme ochotni uvěřit jednoduchým sdělením bez ověření. Právě ztráta důvěry v experty – lékaře, vědce či pedagogy – se ukázala jako mimořádně nebezpečná například během pandemie covidu-19, kdy odmítání odborných stanovisek vedlo k reálným zdravotním i

společenským následkům. Uzavíráme se do informačních bublin, které potvrzují naše vidění světa, a vytváříme kolem sebe kognitivní past. Vlastnoručně vybudované vězení otevírá prostor pro manipulaci, propagandu a zneužití moci. Historie nás opakovaně varuje, že pokřivení veřejného mínění nebylo docíleno násilím, nýbrž pozvolnou proměnou myšlení založenou na zjednodušování a opakování. Nebezpečí nepřichází jen v totalitních režimech minulosti – žije mezi námi i dnes. Mění se pouze forma, principy zůstávají. A co je vůbec děsivé – účinné je všude tam, kde lidé ztrácejí schopnost pochybovat a klást si otázky.

Stěžejní roli v tomto procesu hraje vzdělávání. Škola by měla fungovat jako prostor pro rozvoj kritického myšlení a zdravého pochybování. Její význam si ostatně uvědomovaly i totalitní režimy, pro něž bylo školství vždy strategickým nástrojem. Společnost, která rezignuje na pochybování, se stává snadno manipulovatelnou a otevírá prostor systematickému šíření propagandy. Měli bychom se proto v rámci školského vzdělávání zaměřit na mediální gramotnost, práci s fakty a ověřování informací. Nezačneme-li u nejzranitelnějších článků společnosti, nebudeme schopni dlouhodobě budovat a udržet odolnou a skutečně vzdělanou společnost.

Informace přestávají být prostředkem poznání – stávají se zrcadlem lidských voleb a hodnotových operací. Přestože jsou pro chod společnosti nezbytné, jejich nekontrolovatelný rozkvět a nekritický konzum vedou k těžko řešitelné situaci. Pravda je možná oslovována jako silná morální hodnota, ale v praxi je systematicky oslabována. Pokud dnes mluvíme o krizi pravdy, nelze vinit nikoho jiného než nás samotné. Informace nejsou tím, kdo sedí u moci – vládou nám ti, kteří je šíří a vytvářejí. A právě zde se ukazuje, že iluze pravdy není vnějším problémem světa, ale vnitřním problémem člověka.

Hrneček vaří dál. Otázkou zůstává, zda se konečně naučíme vyslovit slova, která jej zastaví. Pravda nemůže zvítězit sama. Není to honosný slogan ani samozřejmost, ale vytrvalý boj, na němž se musí podílet každý z nás. Zvítězí jen tehdy, když se naučíme postavit tváří v tvář pohodlnosti. Každý z nás drží kormidlo pravdy, které nás dovede ke břehu pouze tehdy, když všichni táhneme stejným směrem. Právě v nás spočívá naděje, že pravda nebude pouhým ideálem, ale skutečností.